

გიორგი დუნდუა, თედო დუნდუა.

იჭრებოდა თუ არა გიორგაული თეთრი?*

ქართულ სამეცნიერო-საისტორიო შრომებში აღნიშნულია, რომ გიორგი V ბრწყინვალემ (1318-1346 წწ.) 1330 წ. ხარკის ძლევა შეუწყვიტა მონღოლებს,¹ რაც, ფაქტობრივად, სრული დამოუკიდებლობის მოპოვებას ნიშნავდა. ქართულ ისტორიოგრაფიაში ასევე დამკვიდრებულად ითვლებოდა ის აზრი, რომ გიორგიმ ცვლილებები შეიტანა საქართველოს ფინანსებშიც და მოჭრა საკუთარი მონეტა, რომელიც „გიორგაულის“ სახელით არის ცნობილი.²

მეორეს მხრივ, სპარსული წყაროები და საქართველოს ზარაფხანებში იღხანების სახელით მოჭრილი მონეტები დიამეტრულად საწინააღმდეგო პოზიციაზე გვაყენებს. სპარსელი ისტორიკოსის ჰამდალაჰ ყაზვინის ცნობის თანახმად,

* 2006 წელს გამოვიდა გიორგი დუნდუას და თედო დუნდუას მონოგრაფია – ქართული ნუმიზმატიკა. I ნაწილი. წინამდებარე სტატია, გარკვეულწილად, მისი დამატებაა. ამასთან, ის სრულად შევა „ქართული ნუმიზმატიკის“ II ნაწილში, რომელიც გამოსაცემად მზადდება.

¹ ვ. გაბაშვილი. საქართველოში მონღოლთა ბატონობის ხანგრძლივობის საკითხისათვის. აღმოსავლური კრებული. თბ. 1960, გვ. 121.

² ივ. ჯავახიშვილი. ქართული საფას-საზომთა მცოდნეობა ანუ ნუმიზმატიკა-მეტროლოგია. ტფ. 1925, გვ. 21; ივ. ჯავახიშვილი. ქართველი ერის ისტორია. წ. III. თბ. 1949, გვ. 271; ი. დოლიძე. ძველი ქართული სამართალი. თბ. 1953, გვ. 195; ი. დოლიძე. გიორგი ბრწყინვალის სამართალი. თბ. 1957, გვ. 9; Д. Г. Капанадзе. Грузинская нумизматика. М. 1955, გვ. 99-100, და სხვ.

საქართველო მონღოლებს ხარკს უხდის 1336 წელსაც.³ მეორე სპარსელი ისტორიკოსი, სახელდობრ, აბდალაჰ იბნ მოჰამედ იბნ ქია აღ მაზანდარანი, საქართველოს ხარკის გადამხდელ ქვეყნებს შორის ასახელებს 1349-1350 წწ-შიაც.⁴ ჰამდალაჰ ყაზვინის თხზულება „ნოზჰათ აღ-ყოლუბ“ („გულთა სიამე“), საიდანაც აღებულია ცნობა საქართველოს მიერ მონღოლთა სასარგებლოდ ხარკის გადახდის შესახებ 1336 წ., დაწერილია 1339-1340 წწ-ში. თუ გავითვალისწინებთ იმ გარემოებას, რომ გიორგი V-ის მეფობის უკანასკნელი წლების შესახებ არსებული ქართული წყაროები XVIII ს. განეკუთვნება, ხოლო ჰამდალაჰ ყაზვინის თხზულება დაწერილია გიორგის სიცოცხლეშივე, მაშინ ნათელი იქნება ამ უკანასკნელის განსაკუთრებული მნიშვნელობა საქართველოს მონღოლებთან ურთიერთობის დასადგენად XIV ს-ის 30-იანი წწ-ის მიწურულს. ხოლო თუ ზემოთქმულს დაემატებთ იმასაც, რომ მთელი ამიერკავკასიის ზარაფხანებში, მათ შორის საქართველოს ზარაფხანებშიც (თბილისი, ყარაღაჯი), ჰიჯრ. 756 წ-მდე (= 1355 წ.) მონეტები იჭრებოდა მხოლოდ და მხოლოდ ილხანების სახელით,⁵ მაშინ ქართულ ისტორიოგრაფიაში დამკვიდრებული შეხედულების გადასინჯვის საჭიროება თვალნათლივი იქნება.

პირველი ასეთი ცდა, ხსენებული სპარსელი ისტორიკოსების ცნობების შემოტანით მეცნიერებაში, დ. ლანგს ეკუთვნის. 1960 წ. მას გამოეხმაურა ვ. გაბაშვილი. მაგრამ, სამწუხაროდ, მათ შრომებში სათანადო გადაწყვეტა ვერ პოვა ნუმიზმატიკურმა საკითხებმა. მეტიც: დ. ლანგის ახალმა პიპო-

³ D. M. Lang. Georgia in the Reign of Giorgi the Brilliant. BSOAS. XVII. I. 1955, გვ. 85.

⁴ W. Hinz. Ein persischer Leitfaden des Staatlichen Rechnungswessens um 1363. Wiesbaden. 1952. მითითებულია ვ. გაბაშვილის დასახ. ნაშრ. მიხედვით, გვ. 122-123.

⁵ E. A. Пахомов. Борьба феодальных династий за восточное Закавказье с половины XIV в. до начала XV в. по монетным данным. КСИИМК. вып. 66. М. 1956, გვ. 47.

თეზამ „გიორგაულის“ და „კირმანეულის“ შესახებ (მათ იდენტიურობას რომ გულისხმობს) უფრო გაართულა პრობლემა. იმ ფაქტის დადგენისგან კი, ჭრიდა თუ არა გიორგი ბრწყინვალე საკუთარ, ეროვნული ხასიათის მონეტას, მნიშვნელოვნად არის განპირობებული საქართველოში მონღოლთა ბატონობის ხანგრძლივობის საკითხის გადაწყვეტაც. ამიტომ გიორგი V-ის სამონეტო ემისიის სპეციალური შესწავლა აუცილებელია.

რას ემყარებოდა ქართული ისტორიოგრაფია, როდესაც გიორგი ბრწყინვალეს საკუთარი, ეროვნული ხასიათის მონეტის მოჭრა მიაწერა?

ივ. ჯავახიშვილი წერს – „ათაბაგ აღბუღას თავისი პაპის და თავისი სამართლის წიგნის შესავალში ნათქვამი აქვს: პაპა ჩემს ბექას ყაზანაური თეთრი დაეწესებინა სისხლის საზღაურად, მაგრამ ჩვენს დროს ამგვარი ფული უკვე აღარ არსებობდა და ჩვენ „დიდისა მეფისა გიორგის ჟამისა თეთრი გავაჩინეთ“. აქ უეჭველია გიორგი ბრწყინვალე იგულისხმება. სწორედ ამ გიორგი ბრწყინვალის ვერცხლის ფულს ეძახდნენ „გიორგაულ“ თეთრს. როგორც ეტყობა, XIV ს. მეორე ნახევარშიაც ეს ფული წინანდებურად ხმარებაში იყო“.⁶ ამრიგად, ივ. ჯავახიშვილისათვის, შემდეგ კი უკვე სხვებისთვისაც, ამოსავალი იყო ბექა-აღბუღას კანონთა კოდექსი. გარდა ამისა, ქართულ ისტორიოგრაფიას გააჩნდა უფრო გვიანდელი, კერძოდ, XVIII ს-ის ცნობაც. მხედველობაში გვაქვს ვახტანგ VI-ის სამართლის სიტყვები: „პირველს ჟამურს თეთრს გიორგაულს ეძახდნენ. ის თურმე საქმობდა სისხლშიაცა და ისრეცა... გიორგაული რა ერთისაც წონა ყოფილა, იმ ძველს წიგნებში სწერია და იმითი იცნობთ“ (ვახტან-

⁶ ივ. ჯავახიშვილი. ქართული საფას-საზომთა მცოდნეობა ანუ ნუმიზმატიკა-მეტროლოგია, გვ. 21.

გის სამართლის წიგნი. კარი თეთრის გარიგებისა, §15).⁷

საჭიროა აქვე აღინიშნოს, რომ ს. კაკაბაძე, დასახელებული საბუთების გარდა, ეყრდნობოდა აგრეთვე სასისხლო სიგელებს⁸ და ერთ ნასყიდობის საბუთს, შესრულებულს ქართლში 1508 წ.⁹ ამ საბუთების კრიტიკული გარჩევის შემდეგ ვთვლით, რომ მათი გამოყენება „გიორგაული“ თეთრის ემისიის სამტკიცებლად გამორიცხებულია.¹⁰

ამრიგად, დაგვრჩა ორი საბუთი, რის საფუძველზეც ქართული ისტორიოგრაფია „გიორგაული“ თეთრის არსებობას ადასტურებს: პირველი ეს არის ბექა-აღბუღას კანონთა კოდექსი, და მეორე – ვახტანგ VI-ის სიტყვები – „პირველს ჟამურს თეთრს გიორგაულს ეძახდნენ“. მაგრამ ვახტანგიც რომ ბექა-აღბუღას სამართალს ეყრდნობოდა, ეს სრულიად აშკარაა. როგორც ივ. ჯავახიშვილი მიუთითებდა, ვახტანგ VI-ს ამ ფულის შესახებ ძალიან ბუნდოვანი წარმოდგენა ჰქონია, რადგან ის მას პირველ ქართულ ფულად მიაჩნდა.¹¹ კიდევ ერთხელ მოგვყავს ვახტანგ VI-ის სიტყვები: „ის (ე.ი. გიორგაული – გ. დ., თ. დ.) თურმე საქმობდა სისხლშიაცა და ისრეცა... გიორგაული რა ერთისაც წონა ყოფილა, იმ ძველს წიგნებში სწერია და იმითი იცნობთ“. ე.წ. „გიორგაულის“ წონა კი მხოლოდ აღბუღას სამართლის წიგნშია მოყვანილი: „...ორიანი ხუთი დანგი წმინდა ვეცხლი.¹² როგორც იტყვიან, კომენტარები ზედმეტია. ბექა-აღბუღას კანონთა კოდექსია იმ

⁷ ვახტანგ VI. სამართლის წიგნი. ტექსტი გამოსაცემად დაამზადა, გამოკვლევა და ტერმინთა საძიებელი დაურთო თ. ენუქიძემ. თბ. 1955., გვ. 53-54.

⁸ ს. კაკაბაძე. სასისხლო სიგელების შესახებ. საისტორიო მოამბე. II. თბ. 1924, გვ. 58, 66.

⁹ ექვთ. თაყაიშვილი. საქართველოს სიძველენი. III. ტფ. 1909, გვ. 401.

¹⁰ საკითხთან დაკავშირებით იხ. გ. დუნდუა. სამონეტო მიმოქცევის საკითხისათვის XV საუკუნის საქართველოში. თბ. 1964, გვ. 33-39.

¹¹ ივ. ჯავახიშვილი. ქართული საფას-საზომთა მცოდნეობა ანუ ნუმიზმატიკა-მეტროლოგია, გვ. 21.

¹² ი. დოლიძე. ძველი ქართული სამართალი, გვ. 286.

აზრის სათავე, თითქოს გიორგი ბრწყინვალეს ცვლილებანი შეეცანოს საქართველოს ფინანსებში.

ეყრდნობოდა რა ქართულ ისტორიულ ლიტერატურაში გაბატონებულ აზრს იმის შესახებ, რომ გიორგი ბრწყინვალემ მოჭრა საკუთარი მონეტა, ე.წ. „გიორგაული“, დ. კაპანაძე შეეცადა ფაქტობრივი მასალით შეემაგრებინა ეს დებულება. „გიორგაულებად“ მან მიიჩნია ქვემოთ აღწერილი მონეტები. ყველა მათგანი ვერცხლისაა.

1. შუბლი – მონეტის ცენტრში მსხვილი წერტილია. ამ წერტილის მარჯვნივ და მარცხნივ გაუგებარი ნიშნებია, რომლებიც მოგვაგონებს გადაბრუნებულ მუსლიმურ დეთის-მსახურებით წარმონათქვამს – „უფალს“, ეს ყველაფერი ჩასმულია წვეტიან ოვალში და ამრიგად იქმნება ადამიანის გახელილი თვალის შთაბეჭდილება. მონეტის კიდეებზე წარწერა: $\text{⌘}\text{⌘}\text{⌘}\text{⌘}/\text{⌘}\text{⌘}\text{⌘}\text{⌘}$ – „მეფეთა მეფე გიორგი“.

ზურგი – რამდენადმე დამახინჯებული არაბული წარწერა (სუნიტური რელიგიური სიმბოლო) (ტაბ. I, № 1).¹³

2. შუბლი – „ადამიანის გახელილი თვალის“ სახე. მონეტის ცენტრში მსხვილი მარჯვნივ და მარცხნივ დაწოლილი ქართული ასოებია მოთავსებული: ⌘ და ⌘ – მეფე. ფრჩხილისებური ჩარჩოს გარეთ ტაღლისებური ხაზები და თითო წერტილი (დ. კაპანაძის აზრით, დანიღბული ზედწერილი).

ზურგი – სამსტრიქონიანი დამახინჯებული არაბული წარწერა (უნდა იყოს სუნიტური რელიგიური სიმბოლო) (ტაბ. I, № 2).¹⁴

¹³ დ. კაპანაძე. ზოგიერთი გაურკვეველი ქართული ფულის დათარიღებისთვის. სსმმ. XI-B. თბ. 1941, გვ. 133; დ. კაპანაძე. Грузинская нумизматика, გვ. 100; დ. კაპანაძე. ქართული ნუმიზმატიკა. თბ. 1969, გვ. 117, № 133.

¹⁴ დ. კაპანაძე. ზოგიერთი გაურკვეველი ქართული ფულის დათარიღებისთვის, გვ. 140; დ. კაპანაძე. ქართული ნუმიზმატიკა, გვ. 117, № 134.

3. შუბლი – მონეტის ცენტრში მსხვილი წერტილია, რომელსაც მარჯვნივ და მარცხნივ კიდევ თითო წერტილი უზის. წერტილები ჩასმულია წვეტიან ოვალში. ზემოთ და ქვემოთ ტალღისებური ხაზები და თითო წერტილი ამკობს. ყველაფერ ამას შემოვლებული აქვს ორმაგი რკალი – ხაზიანი და წერტილიანი.

ზურგი – მონეტის ცენტრში სამსტრიქონიანი დამახინჯებული არაბული ზედწერილი სუნიტური რელიგიური სიმბოლოა, რომელიც ისეთივე რკალებითაა შემოვლებული, რომლებიც მონეტის შუბლზე გვაქვს (ტაბ. I, № 3).¹⁵

რა საბუთები მოყავს დ. კაპანაძეს ზემოთ აღწერილი მონეტების „გიორგაულებად“ მიჩნევის სასარგებლოდ?

აღწერილი მინეტების პირველი ვარიანტი, ე.ი. სრული ქართული ზედწერილიანი მონეტა, ტრაპიზონის ასპრის ქართულ მინაბაძებთან, ე.წ. კირმანეულთან ერთად, 1930 თუ 1931 წ. ერთ თბილისელ კოლექციონერს გადაუცია დ. კაპანაძისთვის და თან დაურთავს ცნობა, რომ ისინი 1904-1905 წწ. დუშეთში აღმოჩენილი განძიდან ყოფილა. დ. კაპანაძე ვარაუდობდა, რომ ეს მონეტები იმ განძიდან არის, ე. პახომოვს № 169-ის ქვეშ რომ აქვს მოხსენიებული. თუნდაც ეს ასე იყოს, ეს არაფერს ამტკიცებს. მივმართოთ თვით ე. პახომოვს, რომლის ცნობის თანახმად, 1905 წ. დუშეთის რ-ნში აღმოჩენილა 960 ვერცხლის მონეტისგან შემდგარი განძი. ეს განძი შემდეგ გაიფანტა. ე. პახომოვის განსაზღვრით, გადარჩენილი ეგზემპლარები შემდეგი მონეტები აღმოჩნდა: ერთი ცალი XIV-XV სს. უცნობი ფულია (ე.ი. ის ცალი, რომელიც დ. კაპანაძემ „გიორგაულად“ მიიჩნია), ტრაპიზონული ასპრის ერთი მინაბაძი და ორი ცალი ჯუჩიდური მონეტა, თოხთამიშის მიერ ურდოში მოჭრილი (ერთზე მოჩანს თარიღი 192 წ., უნდა

¹⁵ დ. კაპანაძე. ზოგიერთი გაურკვეველი ქართული ფულის დათარიღებისთვის, გვ. 135; დ. კაპანაძე. ქართული ნუმიზმატიკა, გვ. 118, № 135.

იყოს 792 = 1389/90 წწ.).¹⁶ ამრიგად, კიდევაც რომ დავუშვათ, თითქოს ხსენებულ განძში უფრო გვიანდელი მონეტა არ შედიოდა, მისი დაფლობის *terminus post quem* 1389/90 წწ-ია. თუკი საერთოდ შეიძლება ამ საბუთით მსჯელობა, ის საწინააღმდეგოს უფრო დაამტკიცებს, ვიდრე საინტერესო მონეტის და „გიორგაულის“ იგივეობას. დ. კაპანაძეს რატომღაც მიაჩნდა, რომ ამ განძის შემადგენლობაში XIII ს-ის ფულის მინაბაძებს გაცილებით უფრო მეტი ადგილი ეჭირებოდა.¹⁷ მას, ალბათ, მხედველობაში იოანე II-ის ასპრების ქართული მინაბაძები ჰქონდა. ასეთი მტკიცებისთვის საფუძველი არ არსებობს. საკითხს ჯერ თეორიულად მივუდგეთ. დუშეთის რ-ნში აღმოჩენილ განძში კირმანეულებს არ შეიძლება მეტი ადგილი ჰქეროდა, რადგან აღმოსავლეთ საქართველოში ამ ფულს არ ჰქონია ისეთი ფართო გავრცელება, როგორც დასავლეთ საქართველოში.¹⁸ მაგრამ აქაც ვუშვებთ, რომ კირმანეულები ამ განძის ძირითადი ნაწილი იყო. ნიშნავს ეს იმას, რომ განძი XIII ს-ის დასასრულით ან XIV ს-ის I ნახევრით უნდა დათარიღდეს? რა თქმა უნდა, არა. XIII ს-ის თვით იოანე II-ის ასპრია, ხოლო მისი მინაბაძები იჭრებოდა როგორც XIII ს-ის დასასრულს, ასევე – XIV ს-ის მთელ სიგრძეზე და XV ს-შიც კი. ეს გზა არ გამოდგება განძის დათარიღებისთვის. განძის გადარჩენილ ჯუხიდურ მონეტებს კი, როგორც აღნიშნული გვქონდა, XIV ს-ის მიწურულში გადაყავართ. ამრიგად, თუკი პირობითად დავუშვებთ იმას, რომ თბილისელი კოლექციონერის განმარტება ჭეშმარიტებას შეეფერება, არავითარი საფუძველი არ არსებობს, მის მიერ გადმოცემული

¹⁶ Е. А. Пахомов. Монетные клады Азербайджана и Закавказья. I. Баку. 1926, გვ. 60, № 169.

¹⁷ დ. კაპანაძე. ზოგიერთი გაურკვეველი ქართული ფულის დათარიღებისთვის, გვ. 144-145.

¹⁸ თ. აბრამიშვილი. XIII-XIV სს. დასავლურ-ქართული ფული (კირმანეული). თბ. 1959, გვ. 44.

ორი მონეტა XIV ს-ის I ნახევარს მივაკუთვნოთ.

საინტერესო მონეტების III ვარიანტი, ე.ი. ის მონეტები, რომელთაც არავითარი ქართული წარწერა არ აქვთ, 5 ცა-ლის რაოდენობით აღმოჩნდა 1925 წ. ხაშურის რ-ნის სოფ. ალში ნაპოვნი სამონეტო განძის შემადგენლობაში.¹⁹ განძი დამარხულია 1400-1401 წწ-ის ახლო ხანებში, რადგან ის დი-დი რაოდენობით შეიცავს აჰმედ ჯალაირის და გიორგი VII-ის მოჭრილ ფულებს, რომლებიც თ. ლომოურმა სწორედ ამ პერიოდით დაათარიდა.²⁰ თუ აქედან ამოვალთ, ის 5 მონეტაც XIV ს-ის დასასრულით ან XV ს-ის დასაწყისით უნდა დავა-თარიღოთ. მაგრამ დ. კაპანაძე სხვა გზას დაადგა. ის წერს: „სრულებით დაუჯერებელია, რომ ეს სამივე ფულადი ტიპი (იგულისხმება ზემოთ აღწერილი მონეტის სამი ვარიანტი – გ. დ., თ. დ.). გიორგი VI-ის (1386/87-1407 წწ.) (თანამედროვე ნუმერაციით გიორგი VII – გ. დ., თ. დ.) მეფობაში ყოფილიყო გამოშვებული. მით უმეტეს, რომ XIV ს-ის ბოლო ხანებში, როგორც ამას თვით ჩვენი განძის (იგულისხმება ალის განძი – გ. დ., თ. დ.) შემადგენლობა გვიმტკიცებს, გიორგი VI-ს სულ სხვა ტიპის, საბოლოოდ დაწვრილებული მონეტები მოუჭრია. ალის განძის შემადგენლობაში ამ დაწვრილებულ ფულს თითქმის 50%-ზე მეტი ადგილი უჭირავს... V ჯგუფის გაურკვეველი ქართული მონეტები კი, რომლებიც ამ დაწვრილებულ ფულებს წონით თითქმის ერთი ორად აღე-მატება, ალის განძში მხოლოდ 2%-ზე ცოტა მეტი აღმოჩნდა. ჩვენ გვგონია, რომ ეს გარემოება გასაგები გახდება, თუ გა-

¹⁹ განძის შემადგენლობა იხ. თ. ლომოური. საქართველოს და ოქროს ურ-დოს შორის ურთიერთობის საკითხისათვის XIV ს. (ალის განძის ჯუნი-დური ფულები). კრ. ფულის მიმოქცევის ისტორიისათვის შუა საუკუნე-ების საქართველოში. თბ. 2005, გვ. 118-135; აგრეთვე, გ. დუნდუა. სამონეტო მიმოქცევის საკითხისათვის XV საუკუნის საქართველოში, გვ. 26.

²⁰ თ. ლომოური. აჰმედ ჯალაირის და გიორგი VII-ის მონეტები. კრ. ფულის მიმოქცევის ისტორიისათვის შუა საუკუნეების საქართველოში, გვ. 140.

ვისხენებთ, რომ განძის მეორე უმთავრესი ნაწილი ოქროს ურდოს მეტწილად XIV ს-ის I ნახევრით დათარიღებული 204 ვერცხლის მონეტისაგან შედგება, რომლებიც ზომით და წონით უახლოვდება ჩვენს „გაურკვეველებს“... ადვილი დასაშვებია, რომ ორივე კატეგორიის ფულადი ნიმუშები ერთსა და იმავე დროს ყოფილიყო მიმოქცევაში“. და შემდეგ: „წონით გიორგი VI-ის და აჰმედ ჯალაირის მონეტები XV ს-ის ქართულ ფულს უახლოვდება, იმ დროს, როდესაც განძის დანარჩენი მონეტები, „გაურკვეველი“ ქართული მონეტების ჩათვლით, წონითაც და მთელი თავისი გარეგნობით უფრო XIV ს-ის I ნახევრის ტიპს“.²¹ „ყოველი მიმბაძველობა – განაგრძობს დ. კაპანაძე – თავის პირვანდელ ტიპს (ამ შემთხვევაში პირვანდელ ტიპად მას მიაჩნია სრული ქართული ზედწერილიანი მონეტა, ხოლო მეორე და მესამე ვარიანტი კი – მინაბაძებად – გ. დ., თ. დ.) სულ უკანასკნელი 10 წლით მაინც უნდა იყოს დაშორებული და ჩვენს განძში მეორე ან და, შესაძლებელია, მესამე წყების მიმბაძველობების აღმოჩენა, სრულ უფლებას გვაძლევს ეს ვადები სათანადოდ გავადიდოთ. გიორგიმ ტახტი დაიკავა 1386 ან 1387 წ-ს და, ამრიგად, გიორგის ტახტზე ასვლის დღიდან მისი და აჰმედის სახელით აღბეჭდილი ფულადი ნიშნების გამოშვებამდე 10-12 წელიწადზე მეტი არ უნდა გასულიყო. სრულებით დაუჯერებელია, რომ ამ მოკლე ხნის განმავლობაში პირვანდელ ფულად ტიპს გარკვეული ქართული ზედწერილებით ამგვარი მნიშვნელოვანი და მრავალნაირი ცვლილება-დამახინჯების პროცესი და ტიპის სქემატიზაცია გამოეწვია“.²² და ბოლოს, ყოველი ახალი ფულადი ტიპის შექმნის დროს, ჩვეულებრივ

²¹ დ. კაპანაძე. ზოგიერთი გაურკვეველი ქართული ფულის დათარიღებისთვის, გვ. 141, 143.

²² დ. კაპანაძე. ზოგიერთი გაურკვეველი ქართული ფულის დათარიღებისთვის, გვ. 143.

ნიმუშად იმ ფულის ნიშნებს იღებენ, რომლებიც იმ დროს არსებობს. ასეთ სანიმუშო მონეტად დ. კაპანაძეს ილხან სულეიმანის (1339-1344 წწ.) დირჰემი მიაჩნია.²³ ზემოთ მოყვანილის საფუძველზე, დ. კაპანაძე ფიქრობდა, რომ ეს მონეტა გიორგი VII-ის წინამორბედის მიერ უნდა იყოს მოჭრილი, რომელსაც აგრეთვე გიორგი რქმევი და ასეთი მხოლოდ გიორგი ბრწყინვალე შეიძლება ყოფილიყო.²⁴ თავისი აზრის გასამტკიცებლად, დასასრულს, დ. კაპანაძეს მოყავს ივ. ჯავახიშვილის სიტყვები, რომელიც, თავის მხრივ, აღბუღას სამართალს ეყრდნობოდა.²⁵ ასეთია დ. კაპანაძის თვალსაზრისი საინტერესო მონეტებთან დაკავშირებით.

ზემოთ აღწერილ სამივე მონეტას ჩვენ გიორგი VII-ს ვაკუთვნებთ.²⁶ პირველი საბუთი ასეთი ატრიბუციის სასარგებლოდ იმ განძების დაფლობის ხანაა, რომელთა შემადგენლობაშიც ეს მონეტები შედიოდა. დუშეთის განძი 1389/90 წწ-ის შემდეგ არის ჩამარხული, ხოლო აღის განძი კი – 1400-1401 წწ-ში.

როგორც უკვე გვქონდა აღნიშნული, დ. კაპანაძეს ე.წ. „გიორგაულის“ სანიმუშო მონეტად ილხან სულეიმანის ფული მიაჩნია, მაგრამ, როგორც თვითონაც სამართლიანად აღნიშნავს, ეს ტიპი 1339 წ-ზე ადრე ვერ გაჩნდებოდა. ე.ი. თუკი დაუშვებთ, რომ გიორგი ბრწყინვალემ იმავე 1339 წ. მოჭრა თავისი მონეტა, რაც ნაკლებად სავარაუდოა, რადგან პრო-

²³ დ. კაპანაძე. ზოგიერთი გაურკვეველი ქართული ფულის დათარიღების თვის, ტაბ. 9.

²⁴ დ. კაპანაძე. ზოგიერთი გაურკვეველი ქართული ფულის დათარიღების თვის, გვ. 143.

²⁵ დ. კაპანაძე. ზოგიერთი გაურკვეველი ქართული ფულის დათარიღების თვის, გვ. 145.

²⁶ ეს პოზიცია დაფიქსირებულია ჯერ კიდევ 1964 წ. იხ. გ. დუნდუა. სამონეტო მიმოქცევის საკითხისათვის XV საუკუნის საქართველოში, გვ. 29-30 და სხვ.

ტოტიპი იმდენად დაცილებულია ორიგინალს, რომ დავაც კი შეიძლება იმ საკითხის ირგვლივ, საერთოდ, ილხან სულეიმანის მონეტის მიხედვით თუ არის მოჭრილი ე.წ. „გიორგაული“, ქრონოლოგიური ჩარჩოები ამ მონეტის ემისიისა 6-7 წელიწადს არ აღემატება. აქედან დასკვნა: თუკი 10-12 წელიწადში არ შეიძლებოდა ამ სამონეტო ტიპს დამახინჯების მსგავსი პროცესი გაეგლო, მით უმეტეს, ეს არ შეიძლებოდა მომხდარიყო 6-7 წელიწადში. გიორგი VII-ის მეფობის პერიოდი ამისთვის უფრო შესაფერისი ხანაა, როგორც დროის ხანგრძლივობის, ასევე ქვეყნის პოლიტიკურ-ეკონომიკური მდგომარეობის მხრივაც. როგორც ცნობილია, გიორგი VII 1393 წ. გამეფდა. შესაძლებელია, გამეფებასთან დაკავშირებით მან მოაჭრეინა ის მონეტები, რომელთაც სრული ქართული ზედწერილი „მეფეთა მეფე გიორგი“ ამშვენებს. 1394 წ. საქართველოს თემურ-ლენგი შემოესია. ამით თემურის ვოიაჟი არ დამთავრებულა. 1403 წ.-მდე მან კიდევ რამდენჯერმე ილაშქრა საქართველოში. ერთი სიტყვით, გიორგი VII მთელი თავისი მეფობის განმავლობაში თავგანწირვით ებრძოდა დამპყრობელს. ამ მონეტების მინაბადების გაჩენა სწორედ ასეთ სიტუაციაშია უფრო დამაჯერებელი, ვიდრე გიორგი ბრწინვალის ხანაში. გაუგებარია, რაში დასჭირდებოდა გიორგი ბრწინვალეს საკუთარი მონეტების „მინაბადები“ მოჭრა. ამასთან დაკავშირებით, გაოცებას იწვევს ერთი დეტალიც: საქართველოს ზარაფხანებში, კერძოდ, თბილისში, ჰიჯრ. 741, 742 და 743 წწ.-ში (= 1340/1, 1341/2, 1342/3 წწ.) სულეიმანის სახელით იჭრება საერთო ჰულაგუიდური ტიპის კლასიკური დირჰემები (ისინი დაცულია საქართველოს ეროვნული მუზეუმის ნუმიზმატიკური უჯრედის განძების და ქართული მონეტების ძირითად ფონდებში). ეს მასალა, გარდა მოჭრის ადგილის აღმნიშვნელი სიტყვისა, არაფრით განსხვავდება ჰულაგუიდების სხვა ზარაფხანების პროდუქციისგან. ნორმალურია მათი წო-

ნა და ლიგატურა, მაღალია მათი მოჭრის ტექნიკა და მხატვრული გაფორმების დონე. ლეგენდებში, არა თუ არაბული, უიღურულიც კი დაზღვეულია რაიმე ენობრივი, თუ გრამატიკული ხასიათის შეცდომისგან. როგორც ჩანს, თბილისში, და საერთოდ, საქართველოს ზარაფხანებში კარგი ხელოსნები იხდნენ. მაშ, ვის უნდა გამოეშვა ერთი და იმავე ზარაფხანაში სინქრონულად სულეიმანის კლასიკური დირჰემები და დ. კაპანაძის მიერ „გიორგაულად“ მიჩნეული მონეტები, რომელთა არაბული ზედწერილები საშინლადაა დამახინჯებული?!

შევეხოთ მონეტის წონასაც. ის სავსებით ნორმალურია XIV ს-ის 80-იანი წლების მიწურულისთვის და XV ს-ის I ნახევრისთვის. გიორგი VII-ის და აჰმედ ჯალაირის სახელით მოჭრილი მონეტების წონითი რემედიუმი 0.57-0.80 გრამებში მერყეობს. „გიორგაულად“ მიჩნეული მონეტების საშუალო წონა კი ერთ გრამსაც არ აღწევს. მეტი დამაჯერებლობისთვის აქვე მოგვყავს საქართველოს ეროვნულ მუზეუმში დაცული ზოგიერთი ცალის წონა: 0.99 გრ., 0.85 გრ. (ქართული მონეტების ძირითადი ფონდი, შემდეგში: ქმძფ., №№ 2961, 3230), 0.99, 0.90 (გვ. №№ 1198, 1202) და აშ. სრულებით აშკარაა, რომ მათ შორის დიდი სხვაობა არ არის. მით უმეტეს, რომ გიორგის და აჰმედის სახელით მოჭრილი მონეტა XV ს-ის დასაწყისს ეკუთვნის და ე.წ. „გიორგაულები“ მათზე ათიოდე წლით მაინც უფრო ადრეული უნდა იყოს.

რაც შეეხება ამ მონეტების მცირერიცხოვნებას XIV ს-ის მიწურულის განძებში და ამის საფუძველზე მათი XIV ს-ის I ნახევარში გადატანას, არ არის მართებული, რადგან სჯულმდებელი აღბუღა **გიორგის ჟამის თეთრს** XIV ს-ის 80-იან წწ-ში აწესებს სისხლის საზღაურად²⁷, თანაც ათასების

²⁷ ი. დოლიძე. გიორგი ბრწყინვალის სამართალი, გვ. 9.

ფარგლებში, რაც აშკარად მიუთითებს იმაზე, რომ ამ ხანებში ეს ფული ცოცხალი და ჯანსაღი ერთეულია. აქედან გამომდინარეობს, რომ, თუკი ზემოაღწერილი მონეტები გიორგაულებია, ისინი გაცილებით მეტი რაოდენობით უნდა ყოფილიყო XIV ს-ის II ნახევრის განძებში, ვიდრე ეს სინამდვილეშია.

დასასრულს, თუკი ბექა-აღბუღას სამართლის შესავალში ნამდვილად გიორგი ბრწყინვალის მიერ მოჭრილი თეთრი იგულისხმება, როგორც ამას ივ. ჯავახიშვილი ფიქრობდა, და საიდანაც ამოდის თვით დ. კაპანაძე²⁸, მაშინ ჩვენთვის საინტერესო მონეტის „გიორგაულად“ ჩათვლის მოსაზრებას უკანასკნელი საყრდენი გამოეცლება. მივმართოთ თვით ბექა-აღბუღას სამართლის ტექსტს.

აღბუღა შესავალში აღნიშნავს, რომ სისხლის დასაურევებლად „პატონის პაპისჩემისაგან განაჩენი ყაზანაური თეთრი იყო. ამა ჟამსა შინა ყაზანაურობა არღარა იყო, დიდისა მეფისა გიორგის ჟამისა თეთრი გავაჩინეთ: ორიანი ხუთი დანგი წმინდა ვეცხლი და, როგორცა თეთრი იყოს ანგარიშად იმა წესითა აიდებოდეს; ხაზი ჩვენია – გ. დ., თ. დ.)²⁹ როგორც ვხედავთ, აღბუღა პირდაპირ ამბობს, რომ მის მიერ სისხლის საზღაურად დაწესებული თეთრი ხუთდანგიანი მონეტა იყო. გრამებში გადაყვანილი ის 3.50 გრ. აღემატება. „გიორგაულად“ მიჩნეული მონეტის საშუალო წონა კი ერთ გრამსაც არ აღწევს და, ამდენად, არ შეესიტყვება ტექსტში ნაგულისხმევ ფულად ერთეულს.

ინგლისელმა მეცნიერმა დ. ლანგმა სხვა გზით სვლა აირჩია.³⁰ მან „გიორგაული“ კირმანეულთან გააიდენტურა.³¹

²⁸ დ. კაპანაძე. ზოგიერთი გაურკვეველი ქართული ფულის დათარიღებისთვის, გვ. 145.

²⁹ ი. დოლიძე. ძველი ქართული სამართალი, გვ. 286.

³⁰ D. M. Lang. Georgia in the Reign of Giorgi the Brilliant; უფრო დაწვრილებით,

თავისი მსჯელობის ამოსავლად ის იღებს იმ ფაქტს, რომ გიორგი მეფის დროინდელი კირმანეულის ორი ნიმუშის ღირებულება უდრიდა სუფთა ვერცხლის ხუთ დანგს. მისი დაკვირვებით, კირმანეულის წონა მერყეობდა 1.7 და 2.2 გრ. შორის. ასე რომ, კირმანეულის საშუალო წონა უდრიდა 1.9 გრ. მისივე გამოანგარიშებით, კირმანეულის ორი ნიმუშის წონა (3.8 გრ.) მჭიდროდ უახლოვდება ბექა-აღბუღას სამართალში ნავარაუდევ მონეტის წონას – ხუთ დანგს. მეორე საბუთად დ. ლანგს მოჰყავს ქართულ ზედწერილიანი კირმანეულის ნიმუში, რომელიც სულ ორ ცალად არის ცნობილი. ერთი მათგანი საქართველოს ეროვნული მუზეუმის კუთვნილებაა (გფ. № 6213), ხოლო მეორე (მ. ბარათაშვილის კოლექციის ცალი) – ბერლინში იყო დაცული.³²

ამ მონეტის შუბლზე ქართული მთავრული ასოებით შესრულებულია ზედწერილი – Ⴀ, „გიორგი“, ზურგზე ასევე მთავრული ასოებით – ♂, „მეფე“. ამ ზედწერილებთან დაკავშირებით, დ. კაპანაძემ გამოთქვა მოსაზრება, რომ, ვინაიდან წარწერა Ⴀ მეფის (კეისრის) გამოსახულებასთან კი არ არის მოთავსებული, არამედ მონეტის შუბლზე – წმინდანის გამოსახულებასთან, ის ამ უკანასკნელს ეკუთვნისო.³³

დ. ლანგმა სწორედ დ. კაპანაძის ამ მოსაზრებას ჩასჭიდა ხელი. ის თვლის, რომ წარწერა წმინდანს ეკუთვნის, რითაც საქართველოში ქართველთათვის უცხო წმინდანი ევგენიოსი „გააქართველეს“ და წმინდა გიორგად აქციეს. ეს მკვლევარს საფუძველს აძლევს თქვას, რომ ამ მონეტებს ეწო-

D. M. Lang. Studies in the Numismatic History of Georgia in Transcaucasia. New York. 1955, გვ. 81-87.

³¹ D. M. Lang. Studies in the Numismatic History of Georgia in Transcaucasia, გვ. 87.

³² ამ მონეტასთან დაკავშირებით იხ. მაგ. გ. დუნდუა, თ. დუნდუა. XIII-XV საუკუნეების დასავლურქართული ემისიები. თბ. 2010, გვ. 26-29.

³³ დ. კაპანაძე. ზოგიერთი ტერმინის შესახებ ქართულ ნუმიზმატიკაში, გვ. 11.

დებოდა კირმანეულიც, კეისარ მანუილის სახელის მიხედვით, და გიორგაულიც – წმინდანის მიხედვით.³⁴

დ. ლანგის პოზიცია მართებული არ არის. „გიორგაული“ და „კირმანეული“ რომ ერთი და იმავე სამონეტო ერთეულს არ აღნიშნავდა, ამის დასამტკიცებლად მარტო ვახტანგ VI-ის სიტყვებიც კმარა: „პირველს ჟამურს თეთრს გიორგაულს ეძახდნენ. ის თურმე საქმობდა სისხლშიაცა და ისრეცა... გიორგაული რა ერთისაც წონა ყოფილა, იმ ძველს წიგნებში სწერია და იმითი იცნობთ. **კიდევ ერთი რიგი სხვა თეთრიც ყოფილა, კირმანეულს ეძახდენ**“ (ვახტანგის სამართლის წიგნი. კარი თეთრის გარიგებისა, §15). აქ გარკვევით არის ნათქვამი, რომ კირმანეული **სხვა თეთრი** იყო. გარდა ამისა, არსებობს სხვა საბუთებიც. აღბუღას სამართლის შესავალში ნახმარია სიტყვა „**ორიანი**“ და არა „**ორი**“. კონტექსტიდან ცხადად ჩანს, რომ აქ ნაგულისხმევია ორნომინალიანი ერთი მონეტის წონა („**დიდისა მეფისა გიორგის ჟამისა თეთრი... ორიანი ხუთი დანგი**) და არა ორი ნიმუშის წონა, როგორც ამას დ. ლანგი ფიქრობდა. კირმანეული ცალკე სამონეტო ჯგუფია, რომელიც იჭრებოდა და მიმოქცევაში იყო გიორგი ბრწყინვალის გამეფებამდე და მის შემდეგაც. ცხადია, სავსებით შესაძლებელია, გიორგი ბრწყინვალის ხანაში მოჭრილიყო კირმანეულის გარკვეული ნაწილი, მაგრამ ეს არ მიუთითებს დ. ლანგის ჰიპოთეზის სასარგებლოდ. ხომ არ შეიძლება, მაგალითად, XIII ს-ში მოჭრილ კირმანეულებს „გიორგაული“ ვუწოდოთ? არც ის მოსაზრებაა დამაჯერებელი, რომ თითქოს წარწერა წმინდანს ეკუთვნის. კირმანეულების აბსოლუტური უმრავლესობა წმინდანის ვინაობის მსგავს განმარტებას არ შეიცავს. ცხადია, ის არავის სჭირდებოდა. სრულიად აშკარაა, რომ ზედწერილი [] მეფის

³⁴ D. M. Lang. Studies in the Numismatic History of Georgia in Transcaucasia, გვ. 87-88.

სახელს აღნიშნავს, რომელსაც გიორგი რქმევია, მით უმეტეს, რომ წმინდანის გვერდით მოთავსებულია წმინდა ევგენის სახელის აღმნიშვნელი ასოები (ΓΕ-Ο...). ყოველ შემთხვევაში, ყველაზე ნაკლებად სავარაუდოა, ამ მონეტის მოჭრა გიორგი ბრწყინვალეს მივაწეროთ, რადგან მისი წონა (1.5 გრ.) XIV ს-ის I ნახევრისთვის მეტად დაბალია, ის უფრო XIV ს-ის მიწურულთ და XV ს-ის დასაწყისით უნდა დათარიღდეს.³⁵

ამრიგად, არც დ. კაპანაძის მიერ „გიორგაულად“ მიჩნეული ფული და არც კირმანეულები არ უნდა იყოს ნაგულისხმევი აღბუღას სამართალში.

ამ საკითხს, ჩვენი აზრით, ყველაზე მართებულად მიუდგა თ. ლომოური თავის მრავალმხრივ საყურადღებო ნაშრომში „უკანასკნელი ილხანების ფული საქართველოში.“³⁶ თ. ლომოურის ამ შესანიშნავ შრომას ამ სტრიქონების ერთ-ერთი ავტორი გაეცნო ჯერ კიდევ გასული საუკუნის 60-იანი წლების დასაწყისში ხელნაწერის სახით, რაც აისახა კიდევ მის წიგნში.³⁷ მაშინაც და ახლაც ჩვენ ვეყრდნობით იმ სახელმძღვანელო დებულებებს, რომლებიც გამოთქმულია თ. ლომოურის გამოკვლევაში.

თ. ლომოური წერს: „არც გიორგი ბრწყინვალის „ძეგლის დადებაში“ და არც აღბუღას სამართალში ფულის აღმნიშვნელ ტერმინად „გიორგაული“ არ ჩანს. ორივე სჯულმდებელი ვერცხლის ფულის აღმნიშვნელ ტერმინად ხმარობენ „თეთრს“. „გიორგაული“, როგორც ჯერჯერობით ცნობილი წყაროებიდან ირკვევა, მოხსენიებულია XVIII ს-ის პირველ ნახევარში შედგენილ ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნ-

³⁵ Д. Г. Капанадзе. Грузинская нумизматика, გვ. 97.

³⁶ თ. ლომოური. უკანასკნელი ილხანების ფული საქართველოში. კრ. ფულის მიმოქცევის ისტორიისათვის შუა საუკუნეების საქართველოში, გვ. 95-108.

³⁷ იხ. გ. დუნდუა. სამონეტო მიმოქცევის საკითხისათვის XV საუკუნის საქართველოში, გვ. 47-49.

ში („პირველს ჟამურს თეთრს გიორგაულს ეძახდნენ“). XVIII ს-ში ვახტანგის მიერ შემოღებულ ტერმინად მიაჩნია „გიორგაული“ ვ. გაბაშვილსაც.³⁸ „ძნელი წარმოსადგენია – განაგრძობს თ. ლომოური – რომ აღბუღას სამართლის წიგნის ისეთ პასუხსაგებ დებულებებში, როგორც სისხლის საზღაურის განსაზღვრა იყო, რაიმე ორაზროვანი გამოთქმა ეხმარა და ამით გაუგებრობა გამოეწვია. იმ შემთხვევაში, თუ მას გიორგი ბრწყინვალის ფულზე ექნებოდა ლაპარაკი, ის, აშკარაა, არ დაარქმევდა ამ ფულს გიორგი მეფის დროის (ჟამის), არამედ გარკვეულად გიორგი მეფის თეთრს უწოდებდა“. ეს მოსაზრება სავსებით მისაღებია. მართლაც და აღბუღას ხომ არ უხმარია ტერმინი **ყაზანის დროის თეთრი**, არამედ პირდაპირ ფულის სახელწოდება დაასახელა – „ყაზანაური“. ხომ შეეძლო მას „ყაზანაურის“ გვერდით „გიორგაულიც“ ეხმარა, ეს ფულადი ერთეული რომ არსებულებოდა? მან კი სხვაგვარი ფორმულირება მოგვცა: „დიდისა მეფისა **გიორგის ჟამისა** თეთრი გავაჩინეთ“. თ. ლომოურის ინტერპრეტაციით, ეს ნიშნავს იმას, რომ აღბუღას სისხლის საზღაურად შემოუღია **გიორგის დროინდელი** (ჟამის) თეთრი. თ. ლომოურის აზრით, გიორგის დროინდელ თეთრში უნდა იგულისხმებოდეს ილხანების სახელით მოჭრილი ფული, რომელიც დიდი რაოდენობით არის აღმოჩენილი საქართველოს ტერიტორიაზე.

წყაროს თ. ლომოურისეულ ინტერპრეტაციას სავსებით უჭერს მხარს ფაქტობრივი მასალის ანალიზიც. როგორც ცნობილია, სისხლის დაურევების ფასი, აღბუღას სამართლის მიხედვით, ათასების ფარგლებში იანგარიშება. დ. კაპანაძის მიერ „გიორგაულად“ მიჩნეული მონეტები სულ რამდენიმე ცალად არის ცნობილი, ისინი არ მოჩანს ისე ფართოდ გავრცელებული, როგორც ილხანების ფული. საერთოდ, ძნელი

³⁸ ვ. გაბაშვილი. საქართველოში მონღოლთა ბატონობის ხანგრძლივობის საკითხისათვის, გვ. 131.

წარმოსადგენია, რომ ამ მონეტებს, თუნდაც ისინი ნამდვილად გიორგი ბრწყინვალეს ეკუთვნოდეს, XIV ს-ის 80-იან წწ-ში, ათაბაგ ადბუღას ხანაში, ასეთი მნიშვნელობა ჰქონოდა. ამის სასარგებლოდ არ ლაპარაკობს არც მათი სინჯი, არც მათი წონა და არც მათი გავრცელების ხასიათი. ილხანების ფულის გავრცელების მასშტაბი ჩვენს ტერიტორიაზე და მათი სრულფასოვნება ამაგრებს თ. ლომოურის აზრს.

შემდეგ თ. ლომოური შეეცადა აეხსნა, რას ნიშნავს ადბუღას სამართლის სიტყვები: „ორიანი ხუთი დანგი წმინდა ვერცხლი“. მან მიუთითა, რომ აქ მოცემულია: 1) წონა იმ ერთეულისა, რომელიც თეთრად იყო წოდებული და 2) მისი ლითონური შემადგენლობა; მაგრამ ეს ცდა ბოლომდე ვერ მიიყვანა.

ჩვენი აზრით, ფორმულირება „ორიანი ხუთი დანგი წმინდა ვერცხლი“ უნდა აღნიშნავდეს **ორ ნომინალიან ხუთი დანგის წონის მქონე წმინდა ვერცხლის მონეტას**. არის თუ არა ილხანების ჩვენამდე მოღწეულ მონეტებში იდენტური ერთეული? რა თქმა უნდა, არის. ესაა ილხანების სახელით მოჭრილი ორდირჰემიანები (ქართ. ორთეთრიანი). გიორგი ბრწყინვალის მეფობის სინქრონული ილხანების ორდირჰემიანების წონა 3.50 გრ-ია³⁹, კონკრეტულად, აბუ-საიდის (1316-1333 წწ.) ორდირჰემიანი სწორედ ამ სტანდარტებით იჭრებოდა, მჭიდროდ უახლოვდება ხუთ დანგს. ივ. ჯავახიშვილის გამოანგარიშებით, 4 ცერცვის მარცვალი = 1 დანგს, 1 ცერცვის მარცვალი = 1 კერატს, 1 კერატი = 0.178 გრ-ს. აქედან 1 დანგი = 0.178 გრ. $X 4 = 0.712$, რის მიხედვითაც ხუთდანგიანი მონეტის წონა 3.55 გრ-ია.⁴⁰ მაგრამ აქ არის ერთი ნიუანსი: კანონმდებელმა ძალიან კარგად იცის, რომ დროთა გან-

³⁹ Д. Г. Капанадзе. Грузинская нумизматика, გვ. 88.

⁴⁰ ივ. ჯავახიშვილი. ქართული საფას-საზომთა მცოდნეობა ანუ ნუმიზმატიკა-მეტროლოგია, გვ. 31, 97-98.

მავლობაში ილხანების ფულის წონა და სინჯი ეცემა, ამიტომ ის ეტალონად აწესებს 3.50 გრ-იან, ე.ი. აბუ-საიდის სახელით მოჭრილ ორდირჰემიანს (ორთეთრიანს) და იქვე დასძენს: „როგორცა თეთრი იყოს ანგარიშად იმა წესითა აიღებოდეს“. ეს არის ბედნიერი შემთხვევა, როდესაც წყაროში ყველაფერი განმარტებულია.

დასკვნის სახით ამ საკითხთან დაკავშირებით შეიძლება ითქვას შემდეგი: 1. ბექა-აღბუღას სამართლის შესავალში იგულისხმება არა გიორგი ბრწყინვალის მიერ მოჭრილი ეროვნული მონეტა, არამედ ფულის ის ნიშნები, რომლებიც საქართველოში ბრუნავდა მისი მეფობის პერიოდში, სახელდობრ უკანასკნელი ილხანების სახელით მოჭრილი მონეტები. 2. აღბუღას მიერ სისხლის საზღაურად დაწესებული **ორიანი ხუთი დანგის წონის** წმინდა ვერცხლის მონეტა შეიძლება შეეუპირისპიროთ ილხანების ორდირჰემიანებს. 3. სპეციალურ ლიტერატურაში „გიორგაულად“ მიჩნეული მონეტების მოჭრა გიორგი ბრწყინვალის მიერ სრულებით არ არის გამორიცხული, მაგრამ თუ ამოსავლად აღბუღას სამართლის ცნობებს მივიღებთ, ამ მონეტების „გიორგაულად“ მიჩნევის საკითხი თავისთავად მოიხსნება, რადგან იქ აშკარად სხვა ფულია ნაგარაუდები. 4. დღესდღეობით ამ მონეტების მიკუთვნება გიორგი VII-ის მეფობის პირველი წლებისთვის, ე.ი. გიორგის და აჰმედის სახელით აღბეჭდილი მონეტის მოჭრამდე (1400-1401 წწ.), უფრო მიზანშეწონილად მიგვაჩნია.

რამდენად მისაღებია ეს დასკვნები? როგორც ცნობილია, გიორგი ბრწყინვალის მეფობის ხანაში საქართველოს ზარაფხანებში არც ერთი წელი არ შეწყვეტილა ილხანების სახელით მოჭრილი საერთო ჰულაგუიდური ტიპის მონეტების გამოშვება. მსოფლიოს მეტად თუ ნაკლებად დიდ საცავში (ბრიტანეთის მუზეუმი, ერმიტაჟი, ნიუ-იორკის მუზეუმი, მოსკოვის ისტორიული და საქართველოს ეროვნული მუზეუმები)

ეს ნუმისმატიკური ნიშნები დიდ რაოდენობით არის დაცული.⁴¹ დიდი რაოდენობითაა ისინი ცნობილი ლიტერატურიდანაც.⁴² მათი შესწავლა ამტკიცებს, რომ საქართველოს ზარაფხანებში გიორგი ბრწყინვალის თანამედროვე ყველა ყაენის სახელით (მარიონეტების სახელითაც კი) მოჭრილია ვერცხლის ფულები. საქართველოს ეროვნულ მუზეუმში დაცულია აბუ-საიდის სახელით თბილისში მოჭრილი სპილენძის მონეტები (ქმძვ. №№ 523, 2379, 3368, 3369). ეს მეტად მნიშვნელოვანი ფაქტია. როგორც ჩანს, ამ დროს საქართველოში არათუ ვერცხლის, არამედ სპილენძის მონეტებიც კი იღხანთა სახელით იჭრება. სამწუხაროდ, თარიღი არც ერთ მათგანზე არ იკითხება, და ამდენად გაუგებარია აბუ-საიდის იღხანობის რომელ პერიოდს ეკუთვნის სპილენძის მონეტების ემისია თბილისის ზარაფხანაში, რასაც საკითხისთვის არსებითი მნიშვნელობა აქვს.

რით ავსხნათ ეს დიდმნიშვნელოვანი ფაქტი? ვთქვათ, საქართველოს ერთიანობის აღდგენამდე გიორგი ბრწყინვალეს აბუ-საიდის სახელით რომ მოეჭრა მონეტა, ამაში არაფერია გასაკვირი. მაგრამ რატომ ჭრის გაერთიანებული ძლიერი ქვეყნის მეფე მონეტებს მარიონეტების სახელით?

დავუშვათ, რომ გიორგი ბრწყინვალე პარალელურად საკუთარ მონეტასაც ჭრის, რომლის წონა, აღბუღას მიხედვით, 3,5 გრ-ს აღემატება. მაშინ გამოდის, რომ ერთსა და იმავე ხანებში საქართველოს ზარაფხანებში ორი სრულფასოვანი მონეტა იჭრება, ორდირჰემიანი (ქართ. ორთეთრიანი) მონეტა იღხანის სახელით და ორთეთრიანი წმინდა ვერცხლის მონეტა გიორგი ბრწყინვალის სახელით. და ეს ხდება XIV ს-ის 30-იან წწ-ში, როდესაც თვით ჰულაგუიდური მონეტების

⁴¹ მათი საინვენტარო ნომრები იხ. გ. დუნდუა. სამონეტო მიმოქცევის საკითხისათვის XV ს. საქართველოში, გვ. 50-51.

⁴² ბიბლიოგრაფია იხ. იქვე.

წონა საგრძნობლად კნინდება.⁴³ ვერცხლის რამხელა მარაგი იქნებოდა ამისთვის საჭირო? როგორც უკვე აღნიშნული გვქონდა, საქართველოში ილხანთა სახელით მოჭრილი მონეტები დიდი რაოდენობით არის ცნობილი. თუ ამოვალთ აღბუღას სიტყვებიდან, გიორგი ბრწყინვალესაც კოლოსალური რაოდენობით უნდა მოეჭრა თავისი სრულფასოვანი ფულადი ერთეული, რადგან აღბუღა XIV ს-ის 80-იან წლებშიც კი მას სისხლის საზღაურად აწესებს, თანაც 6000 და 12000 ფარგლებში.⁴⁴ ნუმიზმატიკური მეცნიერება არ იცნობს ასეთ პარალელურ ემისიებს, მით უმეტეს, ერთი და იმავე ლითონზე დაფუძნებულს.

დასასრულს, ერთი მეტად სიმპტომატური ფაქტიც. საქართველოს ტერიტორიაზე XIV ს-ის მონეტათა განძების აღმოჩენის ოცდაშვიდი შემთხვევა არის აღრიცხული.⁴⁵ უმეტესობა ამ განძებისა რამდენიმე ასეულ მონეტას ითვლიდა. მათ შემადგენლობაში დიდი რაოდენობით არის მოხვედრილი გიორგი ბრწყინვალის თანამედროვე ყველა ილხანის სახელით მოჭრილი მონეტა, ისეთისაც კი, რომელიც მხოლოდ ერთი წლით იყო ტახტზე (მაგ. სათი ბეგი. იხ. გვ. № 7494) და მეტად ხანმოკლე დროის განმავლობაში აწარმოებდა სამონეტო ემისიას. ბუნებრივია, დაისვას კითხვა: რატომ არ მოხვდა ამ განძების შემადგენლობაში გიორგი V-ის თუნდაც ერთადერთი **ხუთდანგიანი** მონეტა, რომელიც სინქრონულად უნდა ყოფილიყო მიმოქცევაში, და რომელსაც, თუ ვიმსჯელებთ აღბუღას სამართლის მიხედვით, XIV ს-ის 80-იან წლებამდეც კი უნდა ეცოცხლა?! არ გვგონია, რომ ეს ფაქტი შემ-

⁴³ Г. А. Федоров-Давыдов. К вопросу о денежном курсе золота в Иране и Средней Азии в XIV в. КСИИМК. вып. 66. М. 1956.

⁴⁴ ი. დოლიძე. ძველი ქართული სამართალი, გვ. 333 და სხვ.

⁴⁵ საკითხის შესახებ და ბიბლიოგრაფია იხ. გ. დუნდუა. სამონეტო მიმოქცევის საკითხისათვის XV საუკუნის საქართველოში, გვ. 52.

თხვევით ხასიათს ატარებდეს. მაშ, რა ახსნა უნდა მოექცენოს მას?

ჩვენ უკვე გვქონდა აღნიშნული, რომ აღმოსავლური წყაროები აღნიშნავენ საქართველოს მიერ მონღოლთა სასარგებლოდ ხარკის გადახდის ფაქტს ქვეყნის გაერთიანების შემდეგაც. ეს იმის მანიშნებელია, რომ საქართველო რაღაც ფორმით მაინც დამოკიდებულია მონღოლებზე. ეს საკითხის პოლიტიკური ასპექტია, მაგრამ აუცილებელია გავითვალისწინოთ **ეკონომიკური** მომენტიც. ეხებოდა რა მონღოლთა მბრძანებლის ყაზან ყაენის (1295-1304 წწ.) მიერ სამონეტო საქმის უნიფიკაციას, მისი თანამედროვე რაშიდ-ად-დინი აღნიშნავდა: „даже в Грузии, где никогда не чеканили монету во имя бога и посланника (его), **стали по необходимости (ее) чеканить, ибо (другие монеты) помимо нее не имели (нигде) хождения**, так что тем местам тоже пришлось чеканить эту монету, хотя они (грузины) и не признают власти (Газан-хана), а **иначе их деньги нигде не принимали**“.⁴⁶

მართალია, რაშიდ-ად-დინის ეს სიტყვები უშუალოდ გიორგი ბრწყინვალის მეფობის ხანას არ ეკუთვნის, მაგრამ მისგან დროის არც თუ ისე დიდი მონაკვეთით არის დაშორებული და ამდენად მათ შეუძლია გარკვეული დახმარების გაწევა. მოტანილ ფრაგმენტში გარკვევითაა ნათქვამი ქართველების მიერ საერთო ჰულაგუიდური ტიპის მონეტის მოჭრის შესახებ. იმის გამო, რომ საქართველო არ მოქცეულიყო ეკონომიკურ ბლოკადაში, არ მოწყვეტილიყო მაშინდელ სავაჭრო-ეკონომიკურ ცენტრებს, მისი მესვეურები იძულებულნი იყვნენ გადაედგათ ეს ნაბიჯი. გიორგი ბრწყინვალე, როგორც თავისი დროის შესანიშნავი პოლიტიკოსი, მით უმეტეს, არ

⁴⁶ Рашид-ад-дин. Джамии-ат-Таврих. Т. III. Составитель научно-критического текста на персидском языке Абдул-Керим Али Оглы Али-Заде. Баку. 1957, გვ. 280.

დაადგებოდა საქართველოს მახლობელ აღმოსავლეთისგან ეკონომიკურად მოწყვეტის გზას. ალბათ, ამიტომაც არის, რომ მის დროს საქართველოს ზარაფხანებში არც ერთი წელი არ შეწყვეტილა ილხანების სახელით მოჭრილი მონეტების ემისია.

რამიდ აღ-დინის ზემომოყვანილ ციტატაზე დაყრდნობით, საქართველოს ზარაფხანებში XIV ს-ის I ნახევარში ილხანების სახელით მოჭრილი ნუმიზმატიკური მემკვიდრეობა დ. კაპანაძემ ქართულად გამოაცხადა.⁴⁷ ჩვენ უფრო მეტსაც ვიტყვით: სწორედ ეს ფულადი ნიშნები უნდა ივარაუდებოდეს ბექა-აღბუღას სამართალში, და თუ ტერმინი „გიორგაული“ ჯერ კიდევ XIV ს-ში ჩაისახა, მის ქვეშ მაინცდამაინც საქართველოს ზარაფხანებში ილხანების სახელით მოჭრილი მონეტები იგულისხმება. მაგრამ ავტორს უნდა გაეთვალისწინებია ისიც, რომ ასეთი მტკიცება თავისთავად გამორიცხავს გიორგი ბრწყინვალის მიერ საკუთარი, ეროვნული ხასიათის **ხუთდანგიანი მონეტის** მოჭრის შესაძლებლობას. განსხვავებული ერთეულის „გიორგაულად“ გაიდენტურების უფლება კი ჩვენ არ გვაქვს იმდენად, რამდენადაც ქართული ისტორიოგრაფიის ამოსავალი ამ საკითხში ბექა-აღბუღას კანონთა კოდექსია, სადაც პირდაპირ არის მითითებული მონეტის ნომინალი და წონა. დღესდღეობით კი ბექა-აღბუღას სამართალში ნავარაუდევ ერთეულს ილხანების სახელით მოჭრილი ორდირჰემიანების (ორთეთრიანის) გარდა სხვა არც ერთი მონეტა არ შეესიტყვება.

1969 წ. გამოიცა დ. კაპანაძის წიგნი „ქართული ნუმიზმატიკა“. აქ მისი პოზიცია ადრე მის მიერ „გიორგაულად“ მიჩნეულ მონეტებთან დაკავშირებით უკვე კატეგორიული აღარ არის, თუმცა ის ბოლომდე უარს არ ამბობს თავის მოსაზრე-

⁴⁷ Д. Г. Капанадзе. Продолжительность и характер монгольского владычества в Грузии по нумизматическим данным. Советская археология. М. 1964. № 2, გვ. 63-78.

ბაზე. ის წერს: „არ უნდა გამოირიცხოს შესაძლებლობა... რომ უნიფიცირებულ მონეტასთან ერთად სახელოვან მეფეს ტიპოლოგიურად მსგავსი, მაგრამ ეროვნული ხასიათის მონეტა გაეჩინა. ზემოთ აღნიშნულის გამო, მიუღებელი არ იქნებოდა, რომ აღწერილი მონეტა სწორედ „გიორგაულის“ ერთ-ერთ სახეობად გამოშვებულიყო.⁴⁸ დ. კაპანაძის ამ ვარაუდს ჩვენ უკომენტაროდ ვტოვებთ.

დაბოლოს, კიდევ ერთი უტყუარი ისტორიული ფაქტი, რომელიც აშკარად მიუთითებს, რომ გიორგი ბრწყინვალეს არასდროს მოუჭრია ეროვნული ხასიათის მონეტა. ეს ფაქტი ამ კუთხით, ჯერჯერობით, არავის განუხილავს.

ჩრდილოეთ ოსეთის ტერიტორიაზე, კერძოდ, ალაგირსა და ყარჯინში, პირველში 1338-1339 წწ-ში, ხოლო მეორეში – 1348-1350 წწ-ში, იჭრება საერთო ჰულაგუიდური ტიპის მონეტები.⁴⁹ ერთი შეხედვით, ეს პარადოქსული ფაქტია, რადგან აღნიშნული ტერიტორია ოქროს ურდოს გავლენის სფეროა. რატომ მოიჭრა აქ მონეტები ჯუჩიდების მოსისხლე მტრის – ჰულაგუიდების სახელით?! ეს ფაქტი დამაჯერებლად ახსნაც. ღვაბერიძემ.⁵⁰

როგორც ცნობილია, ოვსთა განდევნა აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორიიდან გიორგი ბრწყინვალის ერთ-ერთი კარდინალური ამოცანა იყო, რასაც მან წარმატებით გაართვა თავი. გიორგი V-მ არა თუ „განსხნა“ ოვსნი ქართლიდან, არამედ საკუთრივ ოსეთიც დაიმორჩილა. ამას ადგილი 1337-1338 წწ-ში უნდა ჰქონოდა.⁵¹ ც. ღვაბერიძის აზრით, „...ოსეთის

⁴⁸ დ. კაპანაძე. ქართული ნუმიზმატიკა, გვ. 117.

⁴⁹ ც. ღვაბერიძე. საქართველოს ურთიერთობა ილხანთა ირანთან და ჯე-ლაირთა სახელმწიფოსთან. თბ. 1986, გვ. 99.

⁵⁰ ც. ღვაბერიძე. საქართველოს ურთიერთობა ილხანთა ირანთან და ჯე-ლაირთა სახელმწიფოსთან, გვ. 90-100.

⁵¹ ც. ღვაბერიძე. საქართველოს ურთიერთობა ილხანთა ირანთან და ჯე-ლაირთა სახელმწიფოსთან, გვ. 97.

საქართველოს სამეფოსთან შემოერთების პირდაპირი შედეგია ჯერ ალაგირში 1338-1339 წწ-ში და შემდეგ ყარჯინში 1348-1350 წწ-ში ზარაფხანის ამოქმედება... ვინაიდან საქართველო გიორგი ბრწყინვალის დროს ნომინალურად ითვლებოდა ილხანთა ვასალად და თბილისის ზარაფხანაში მათი სახელით იჭრებოდა მონეტები, კანონზომიერია, რომ ოსეთშიაც გიორგი ბრწყინვალის და შემდეგ მისი მემკვიდრის დავით IX (1346-1360 წწ.) დროს საერთო ჰულაგუიდური ტიპის მონეტები მოჭრილიყო. ეს გიორგი V დიპლომატიური ნაბიჯის შედეგი იყო“.⁵²

ქართველი მეფეების ამ აქციას, როგორც ჩანს, მოჰყვა ჯუჩიდების სარეგანშო ლაშქრობა. მათი ჯარი საქართველოში შემოსულა.

დაბოლოს, კიდევ ერთი ფაქტი: ცნობილია ილხან აბუსაიდის სახელით თბილისში მოჭრილი სპილენძის 2 მონეტა სტანდარტული არაბული ზედწერილით, რომლის შუბლის არეზე თითქოს მოთავსებულია ქართული მხედრული ასო – გ, რასაც გიორგი ბრწყინვალეს უკავშირებენ (ტაბ. I, № 4).⁵³ თუ ეს ასეა, მაშინ ცხადია, რომ არა თუ ვერცხლის, არამედ სპილენძის მონეტებზეც კი ქართველ მეფეს სრულად თავისი სახელის მოთავსების უფლება არ ჰქონია.⁵⁴

⁵² ც. ღვაბერიძე. საქართველოს ურთიერთობა ილხანთა ირანთან და ჯეღაირთა სახელმწიფოსთან, გვ. 99.

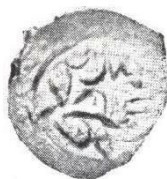
⁵³ ც. ღვაბერიძე. ილხანთა ირანის სპილენძის ფულის კატალოგი. თბ. 1994, გვ. 17, 134-135.

⁵⁴ გ. დუნდუა, ირ. ჯალაღანია. ქართული ნუმიზმატიკური ლექსიკონი. თბ. 2009, გვ. 39.

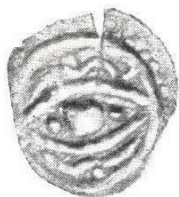
ტაბულა I

1

2

3

4

Giorgi Dundua, Tedo Dundua

MONEY CALLED “GIORGAULI” – REALITY OR A FICTION?

Summary

There were several attempts to unify Georgia after the events of the midst of the 13th c. Georgian king Giorgi the Brilliant (1318-1346) almost succeeded in it towards the 30-ieth of the 14th c. Georgian records and historiography also claim for him to liberate the country from the Mongol overlordship, i.e. from the Il-Khans residing in Persia.

Still, the Muslim sources record about tribute paid by the Georgians even now, and money used to be struck at Tbilisi mint on behalf of the Il-Khans.

The best academic solution of the problem is to harmonize all the data, stating both – unification of Georgia, commence of restoring the economic links between Western and Eastern Georgia, disintegration of the Il-Khan state and weakening of the Mongols’ real power over the country; and also, still formal suzerainty of the Mongols over Georgia, expressed in annual tribute and through issues of Tbilisi mint with the names of the Il-Khans. That could be normal.

Instead, some specialists decided to strengthen the Georgian records by claiming the small group of the Georgian silver coins with “eye-type” and the Georgian legend – “King of the Kings Giorgi”, for Giorgi the Brilliant. They call this group “Giorgauli”.

Analysis of the money hoards, coin weights and the Georgian documents led us to a conclusion as follows: small silver pieces described above could had been struck only towards the end of the 14th c.

And there was no national silver issue for Giorgi the Brilliant but, maybe, only copper pieces, having name of Il-Khan Abu Said put on them together with Georgian initial for Giorgi.

Still, this king did much unifying and strengthening the country, thus weakening Asiatic control over it.

შემოკლებათა განმარტება

სსმმ – აკად. ს. ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე.

КСИИМК – Краткие сообщения Института истории материальной культуры.

BSOAS – Bulletin of the School of Oriental and African Studies University of London.